

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 15 – 2/2008.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://www.elore.fi/arkisto/2_08/lep2_08.pdf]

KIRJA-ARVIO:

EETTISTÄ ARKEA TYÖSSÄ JA KOTONA

Clarkeburn, Henriikka & Mustajoki, Arto 2007: Tutkijan arkipäivän etiikka. Tampere: Vastapaino. 319 sivua.

Merja Leppälahti

Muutaman viime vuoden aikana erilaiset tutkimustoimintaan liittyvät eettiset kysymykset ovat nousseet vahvasti esille. Monilla tieteenaloilla on perustettu tutkimuseettisiä työryhmiä, ja tutkijan etiikasta on julkaistu useita kirjoja. Yleisesti eettisten kysymysten huomioonottamista pidetään tarpeellisena, mutta käsitykset etiikan yhteismitallisuudesta vaihtelevat. Yhtäältä ajatellaan, että etiikan peruskysymykset ovat kaikille yhteisiä, toisaalta kunkin tieteenalan tai jopa eri tutkimusmenetelmien eettiset ongelmat voidaan nähdä niin erityisinä, että kullekin tarvitaan oma ohjeistuksensa. Joitakin humanistisille tieteille ominaisia eettisiä kysymyksiä on tarkasteltu lähemmin esimerkiksi teoksessa *Etiikkaa ihmistieteille* (Hallamaa et al. 2006).

Tutkijan arkipäivän etiikka -teoksen kirjoittajista Henriikka Clarkeburn on väitellyt biotieteellisen tutkimuksen etiikasta vuonna 2000 Glasgow'n yliopistossa ja opettanut tutkimusetiikkaa useissa yliopistoissa. Arto Mustajoki puolestaan on venäjän kielen ja kirjallisuuden professori, jolla on runsaasti kokemusta tiedehallinnosta: hän on toiminut muun muassa Helsingin yliopiston vararehtorina ja vastuutehtävissä Suomen Akatemiassa.

MORAALI JA ETIIKKA

Clarkeburn ja Mustajoki pohjaavat teoksensa siihen, että eettiset kysymykset merkitsevät aivan eri asiaa kuin tutkijan moraali. Jos tutkimusyhteisössä paljastuu esimerkiksi plagiointia, tutkimustulosten vääristelyä tai selkeää piittaamattomuutta yleisesti hyväksyttyä tieteellistä käytäntöä kohtaan, tiedetään, että kyseinen tutkija on menetellyt väärin. Tällaisten tilanteiden käsittelemiseen on olemassa selkeä ohjeistus (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2002). Varsinaista eettistä ongelmaa ei synny

tilanteissa, joissa on olemassa oikea ja väärä toimintamalli, sillä moraaliltaan korkea tutkija tekee niin kuin tietää olevan oikein.

Eettiset ongelmat nousevat esille juuri sellaisissa tilanteissa, joissa ei ole yksiselitteisesti esitettävissä, mikä on oikein tai väärin eikä kysymyksiin ole olemassa yhtä ainoaa oikeaa ratkaisua. Eettisiä ongelmia aiheuttavat sellaiset tilanteet, joissa voidaan nähdä useita ratkaisuvaihtoehtoja, joissa jokaisessa on hyviä, puolusteltavissa olevia puolia. Pitäisikö valintatilanteessa tutkimusrahoitus antaa nuorelle aloittelevalle tutkijalle, joka pääsee näin näyttämään kykynsä, vai luotettavalle seniorille, jonka tiedetään varmasti pystyvän saattamaan tutkimus päätökseen? Tai onko syytä tutkimusrahoitusta myönnettäessä ottaa huomioon tutkimuksen laadun lisäksi muita tekijöitä, esimerkiksi alueelliset näkökohdat tai tutkijoiden sukupuolijakauma?

Clarkeburn ja Mustajoki nostavat esille monentyyppisiä eettisiä seikkoja, jotka liittyvät tutkijan elämään väitöskirjan tekemisen alkuvaiheista muiden tutkimuksia arvioivaksi senioritutkijaksi saakka. Omissa luvuissaan käsitellään muun muassa väitöskirjaohjaukseen, tutkimusrahoitukseen, akateemisten virkojen täyttöön, tutkijan julkaisu- ja konferenssitoimintaan ja yhteiskunnallisiin suhteisiin liittyviä eettisiä kysymyksiä. Jokaisen luvun rakenne on samantyyppinen: Aluksi esitellään tarkasteltavaa ilmiötä, esimerkiksi tutkimuksen ohjaamista, muutamassa alaluvussa. Näiden jälkeen kysymystä lähestytään kahdella tarkentavalla luvulla, ”Asianosaiset” ja ”Oikeudet ja velvollisuudet”. Esimerkiksi tutkimuksen ohjaamisessa asianosaisiksi voidaan nimetä ensinnäkin ohjaaja ja ohjattava. Tämän lisäksi asianosaisina voidaan pitää muun muassa kanssaopiskelijoita ja tutkijakollegoita, jotka muodostavat nuoren tutkijan viite-ryhmän mutta samanaikaisesti ovat hänen kanssaan kilpailutilanteessa alusta lähtien. Tutkimuksen ohjaamisen asianosaisiksi Clarkeburn ja Mustajoki nimeävät myös useita muita henkilöitä, kuten ohjaajan esimiehen, väitöskirjan esitarkastajat ja vastaväittäjän. Asianosainen on myös jatko-opiskelijan tiedekunta ja koko tiedeyhteisö. Kaikilla näistä asianosaisista on asiaan liittyviä oikeuksia ja velvollisuuksia. Tämän jälkeen pallo heitetään lukijalle pohdintakysymysten muodossa. Kenet kuudesta halukkaasta valitset ohjattavaksesi, jos vain yksi uusi jatko-opiskelija sallitaan? Kuinka suuri osa esimerkiksi tutkimusaiheen valinnasta tai rahoituksen hakemisesta on väitöskirjan ohjaajan vastuulla? Jos on valinnan varaa, minkälainen ohjaaja kannattaisi valita? Miten voidaan ratkaista erimielisyys arvosanasta?

ERI TIETEENALOJEN EETTISET ONGELMAT

Teos sisältää useita taulukoita, joissa on rinnastettu eri ilmiöitä, kuten luonnontieteellinen ja humanistinen lähestymistapa, mies- ja naiskulttuuri sekä tiede ja media. Humanistille on avartava johdannon loppuun sijoitettu luonnontieteellisen ja humanistisen lähestymistavan vertailu (s. 48), josta voi esimerkiksi nähdä, että luonnontieteissä tutkimus pääsääntöisesti tehdään työryhmissä ja tutkimustulokset julkaistaan usean kirjoittajan artikkeleissa. Humanistisessa tutkimuksessa taas tutkija voi hyvin työskennellä yksin ja julkaista tuloksensa monografiana pelkästään omissa nimissään. Mies- ja

naiskulttuurin vertailu tutkimustyössä (s. 87) olisi stereotyyppisyydessään suorastaan huvittava, ellei se tuntuisi olevan hyvin tosi. Taulukon kuvaamat naiskulttuurin ja mieskulttuurin erot kuvaavat monilta osin myös humanistisen ja luonnontieteellisen tutkimuksen eroavaisuuksia. Humanistisissa tutkimuksissa keskitytään usein melko tuttuihin asioihin ja ilmiöihin, jolloin lähes kuka tahansa maallikko pystyy kommentoimaan tutkimusta mielipiteillään. Monet luonnontieteiden tutkimuskysymyksistä ovat niin spesifejä, etteivät ulkopuoliset ymmärrä niistä juuri mitään. Humanistiseen tutkimukseen sopii myös se, ettei ole mahdollista vakuuttaa yleisöä objektiivisen tuntuilla koneen antamalla mittaustuloksilla kuten toisinaan luonnontieteissä. Tieteen ja median rinnakkainen tarkastelu (s. 258) puolestaan muistuttaa mieleen näiden alojen keskeisen eron: tutkija puurtaa tutkimuskysymyksen parissa pitkään ja tavoittelee tulosten tieteellistä julkaisemista, kun taas mediassa kaikki tapahtuu nopeasti ja yleistäen, koska pyrkimyksenä on ajankohtaisuus ja laaja kiinnostavuus.

Eri tieteenaloilla on joissain asioissa melko erilaiset käytännöt. Esimerkiksi julkaisujen kohdalla monilla aloilla on tavallista, että artikkelin kirjoittajissa luetellaan kutakuinkin koko tutkimusryhmän jäsenten nimet, jolloin he tavallaan ovat mukana takaamassa tulosten oikeellisuutta. Saman alan lukija pystyy melko hyvin päättämään, missä suhteessa milläkin kohdalla mainittu henkilö on kirjoitettuun tekstiin. Humanistisilla aloilla artikkelin kirjoittajaksi nimetään yleensä vain sen todellinen kirjoittaja, tai jos kirjoittajia on useampia, heistä jokaisella on ollut oma panoksensa juuri tämän tekstin tuottamisessa. Tässä mielessä esimerkiksi julkaisemiseen liittyvä pohdintatehtävä siitä, ketkä merkitään artikkelin kirjoittajiksi, on perinteentutkijalle aivan outo.

ARJEN ETIIKKAA

Viimeisessä luvussa käsitellään tutkijan henkilökohtaiseen elämään, esimerkiksi ihmissuhteisiin ja ajankäyttöön, liittyviä eettisiä kysymyksiä. Nämä kytkeytyvät sekä tutkijan työhön työpaikalla että hänen perhe-elämäänsä. Clarkeburn ja Mustajoki esittävät pohdittavaksi esimerkiksi, voiko yliopisto vaatia tutkijaa olemaan paikalla määrätyt päivät viikossa vai pitääkö tutkijalla olla halutessaan oikeus tehdä tutkimusta muualla kuin työhuoneessa. Kysymys liittyy myös työpaikan yhteisiin asioihin osallistumiseen, sillä useimmilla työpaikoilla on monia tehtäviä, jotka eivät selkeästi kuulu kenenkään vastuualueeseen. Työnjako tällaisten asioiden kohdalla voidaan nostaa eettisen pohdinnan kohteeksi, samaten kuin tutkijan työn ja vapaa-ajan suhde. Miten tutkijan perhe-elämään vaikuttaa se, jos työ on samalla mieluisin ja tärkein (ja ehkä ainoa) harrastus?

Tutkijan arkipäivän etiikassa on nostettu esille kysymyksiä, jotka koskettavat useimpia tutkijoita. On mielenkiintoista ja virkistävää, että tutkimuseettisiä kysymyksiä tarkastellaan hyödyn, hyveen, seurausten ja periaatteiden näkökulmista tarjoamatta valmiita ratkaisuja. Kirjoittajat nostavat esille hyvin monenlaisia tutkimustoimintaan liittyviä seikkoja ja käsittelevät monelta kannalta sekä aloittelevan että kokeneemman

tutkijan eteen osuvia eettisiä valintoja. Laaja-alaisuus onkin sekä teoksen vahvuus että heikkous. Joitakin kysymyksiä käsitellään kovin selvästi pelkästään ei-humanistin kannalta, jolloin jää kaipaamaan juuri ”meidän” näkökulmaamme. Toisaalta teos on tavattoman kiinnostava kuvaillessaan myös sellaisia tieteellisiä käytänteitä, jotka eivät ole meille perinteentutkijoina kovin tuttuja.

Eettisiin ongelmiin voi törmätä missä vain, mutta Clarkeburn ja Mustajoki toteavat, että eri henkilöiden herkkyyksien eettisten kysymysten suhteen vaihtelee paljon. Siinä missä yksi tutkija huomaa eettisen näkökulman ainoastaan laatiessaan pakollista tutkimuseettistä katsausta, toinen näkee eettisiä ongelmia sekä tutkimuksen teossa että muussa elämässään jatkuvasti ja kaikkialla. Kirjoittajat vakuuttavat, että kykyä eettiseen havainnointiin voi myös opetella. Ehkäpä tässä mielessä eettinen herkkyyksien merkitys kykyä irtautua itsekeskeisyydestä ja asettua välillä toisen ihmisen asemaan, katsoa maailmaa ja omaa toimintaansa jonkun muun silmin ja uudesta näkökulmasta.

KIRJALLISUUS

HALLAMAA, JAANA & LAUNIS, VEIKKO & LÖTJÖNEN, SALLA & SORVALI, IRMA 2006: *Etiikkaa ihmistieteille*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.
TUTKIMUSEETTINEN NEUVOTTELUKUNTA 2002: *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsittelyminen*. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta.

Filosofian lisensiaatti Merja Leppälahti valmisteleekin väitöskirjaa Turun yliopistossa folkloristiikan oppiaineessa.